

A legeltetési állattartás múltja

A legeltetés kérdéskörét kutatva óhatatlanul szembesülünk azokkal a változásokkal, melyek a honfoglalás óta, az elmúlt századok során a legeltetés feltételeit, körülményeit és módját meghatározták. Lényegesen megváltozott a Kárpát-medence vízrajza, vízháztartása, egyes területek mikroklimája, növénytakarója, az itt élő lakosság életlehetőségei, gazdálkodása, a föld használati és birtokjoga, települési rendje, valamint társadalmi szerkezete és gondolkodása, de a legeltetett állatok fajtái és arányai is. Természetesen a magyar legeltető állattartásban vannak táji, regionális eltérések, jellegzetességek is, melyek szintén változtak a történelem során, és történeti vizsgálódásainkat európai összefüggéseibe kell helyezni.

Mindenekelőtt beszélnünk kell a honfoglalók állattartásáról is, a legfontosabb tényekre rámutatva. A magyar nép nem nevezhető nomád állattartónak, mert nyájait nem kellett állandóan a kimerült legelőkről más, még kihasználatlan legelőkre hajtaniuk és közben az egész népet nyájuk követésére, vándorlásra szorítaniuk. A nomád szó Európa nyelveiben ezt a nyájuk követésére kényszerült, mezőgazdasági termelést nem folytató, a békés, földművelést folytató lakosság kirablására „szakosodott” életformát jelenti, ma is. Sajnos történelmi kézikönyveink meggondolatlanul, tudományos alap nélkül is, átvették ezt a szót eleink jellemzésére. „Hasonlóan a többi nomád néphez, a föld magántulajdonának a fogalmát sem ismerik. Sátorban laknak. Számukra semminek, ami a letelepült életmódhoz tartozik, nincs különösebb értéke. Az emberi élet értéke is csekély. Az ellenség teljes elpusztítása, gyermekek anyák megölése is természetes velejárója a harcnak... A honfoglaláskor a steppe nomád életformája találkozott az évszázadok óta megtelepedett, nyugat-európai szilárd faluközösségekben lakó népekkel. Az állandó közösségek együttélésének erkölcske a kereszténység, a tulajdon, a család és így a termelés biztonságát hirdette. Ez ütközött össze a vándorló, zsákmányoló, pogány nomádok értékrendjével.” (Magyarok krónikája. 1995. Bp. 8-9.p. kiemelés tőlem.) Ezt a rólunk kialakított és magunk is vállalta torzképet honfoglaló eleinkről számos tudományág sokszorosan megcáfolta, a nyelvészet, a régészet és a korabeli arab kútfők ismeretének tényeivel, ezért ezzel itt nem foglalkozunk. Az Alföld pusztáinak szilaj állattartásának, melyben sok „ősi, nomád” formát véltek kutatóink felfedezni, valójában nem sok köze van a steppék nomadizálásához, kései kialakulásának okaival még foglalkozunk, de semmi esetre sem egyenes folytatása a honfoglalók állattartásának.

A Kárpát-medence egész területén az éghajlat lehetővé teszi az erdők felnövelését. Az erdősülést csak a Kárpátok legmagasabb részén akadályozza meg a hideg és a hó, a medencékben pedig a földfelület tartósabb vízborítása. Az újabb kutatások megerősítik Kaán Károly nézeteit, miszerint az Alföld mintegy kétharmadát erdő és ligetes erdő borította, a harmadik harmadát állandó tavak, vízfolyások és áradások idején hosszabban vízzel borított árterületek képezték, melyek megakadályozták erdők létrejöttét. Az erdősült területeken az ember létesített fátlan, ekés művelés alá vett felületeket, de ezek elhelyezése változott. A

gabonatermelés során kiszarolt területet egy idő után felhagyva, erdőt irtott új szántók kialakítására. Ezen kívül délies domb és hegyoldalakon valamint az ártéri erdőkben is, szőlőt műveltek, ezek egy része még a honfoglalás előtti századokban keletkezett. Amikor Krum bolgár kán megtörte az avarok ellenállását, valahol a Dél-Alföldön, kihallgatta a legyőzött avar vezéreket, tudakolván tőlük azt, mivel magyarázzák e nagy birodalom halálát. A bizánci krónika megőrizte a vezérek egybehangzó állítását: azért dőlt meg az avarok hatalma, mert legkiválóbb vezetőiket hamisan megvádolták, a bírák összejátszottak a gonosztevőkkel és a köznép pedig semmivel sem törődve részegeskedett. Tehát nem kis mennyiségben termelhettek bort, és a szőlők egy része bizonyára túlélte a népvándorlás viszontagságait és tovább élt az új lakosok művelésében. Ezt csak azért is említem, mert a szőlőterületek mindig állandóak voltak, legfeljebb kiterjedésük változott, de a szőlősöket, szőlőhegyeket mindig szigorúan védték a legelő jószág szájától, elsősorban tüskés bokrokkal, árokkal, kőrakással körülkerítve. A szőlő és a beltelkek, a ház, az udvar és a szállás területét mindig kivették a szabadon járó jószág „élőföldjéből”.

A Kárpát- medencét megszálló magyarok nagyjából nemzetségenként települtek le, aránylag kis falvak sűrű hálózatát kialakítva, a nekik, életformájuknak megfelelő természeti környezetben. Több régészeti topográfia hangsúlyozza, hogy ezeknek a falvaknak döntő többsége földművelésre alkalmas területeken feküdt. Nem hatoltak be a hegyek, hidegebb, nedvesebb bükköseinek övezetébe, vagyis a középhegységek északi oldalait is kerülték és a fenyveseket is csak ott érték el, ahol hadászati jelentőségű útvonalakat kellett határőrökkel ellenőriztetni. Ezek éppen ezért kaptak kiváltságokat, mert nem a számukra, megélhetésük biztosítására a legalkalmasabb területeket kapták. A Vas megyéhez tartozó Őrség területén csak az utóbbi két évszázadban terjedtek ki a fenyőerdők, azelőtt ott is a vegyes lombos erdők uralkodtak. A legújabb, történeti-botanikai kutatások a bükkösök határát sokkal délebbre helyezik, mint ahogy azt eddig elfogadtuk. Így például Borsod megye déli részén megközelítették a Tisza folyását is. (Grynaeus 1999-2000. 67-76.) Ezért is tartom elfogadhatónak a magyar települési terület meghatározásához azt, hogy az a gabonatermesztésre alkalmas területekkel esik egybe. (Istvánovits Eszternyírségi kutatásai!)

A mainál sokkal sűrűbb településhálózat volt az Alföldön. Például a Duna-Tisza közén a „*talaj mintákon végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a homokkal /az újkorban/ eltemetett helyzetben található, humuszos réteg szervesanyag tartalma minden esetben meghaladja a jelenleg művelt szint szervesanyag tartalmát. Az eltemetett rétegek szerves anyaggal jól ellátott talajnak tekinthetőek, gazdasági hasznosításuk is hatékonyabb volt, hiszen gabonatermesztésre is alkalmasak voltak. A magasabb szervesanyag tartalom következtében a talaj képes nagyobb mennyiségű víz megkötésére, ami jelentősen javítja a homoktalaj vízháztartását... arra a következtetésre juthatunk, hogy egykoron a tájon mainál kedvezőbb talajképződési körülmények uralkodtak... növényzettel fedett tájat kell feltételeznünk, az erdős társulások arányát 30%-ra becsülhetjük... A terület népességeltartó képességére irányuló számítások szerint a Duna-Tisza köze déli részén elhelyezkedő Dorozsma-Majsai homokhát 7000-13.000 darab szarvasmarha eltartására lehetett alkalmas. A természettudományos talajvizsgálatok*

tehát választ adtak arra, mivel magyarázhatjuk a régészeti terepbejárás segítségével azonosítható nagyszámú település létrejöttét.”(

Kiemelések tőlem. Bálint és mtsai. 2003. 385.) Azért választottam ki ezt a példát, mert ma éppen a Duna-Tisza közti hátságot vészes vízhiány és az elsivatagosodás veszélye fenyegeti, ezért külön kormánybizottságot is hoztak létre. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy e terület egykori termékenységet és mai pusztulását is az emberi tevékenység, a természettel való okos együttműködés, majd másrésről a meggondolatlan vízrendezések és környezetpusztító gazdálkodás hozta létre. Az idézett leírás a 11-13. századi településhálózatra ad magyarázatot. Elfogadott tény, hogy a honfoglalás után a magyarság igen gyorsan benépesítette újonnan megszerzett hazáját, nemcsak saját népével, hanem sokféle telepes és nép menekültjeinek befogadásával. Tehát már csaknem három század leforgása alatt csökkenthette az erdők kiterjedését a szántók és legelők javára.

Az egyes nemzetségek által megült falvak körül hamarosan kialakult és rögzült a település lakóit megillető határ, mely azután csodálatos állandóságot mutatva szinte napjainkig megmaradt, még ott is, ahol a település lakói a háborús események és azt követő újratelepülések során többször is cserélődtek. Pl. Tolna megyében a 16. században a háborúk során elnéptelenedett, de Árpád-kori nevét változatlan megőrző falvakat előbb rácok, majd telepes németek szállták meg újra, megőrizve annak eredeti határait. Vizsgálatunk szempontjából fontos tény ez, mert eredetileg a falu teljes határának haszonvételére a faluközösség minden tagjának joga volt, és ez elsősorban a legeltetés jogában nyilvánult meg. Mint már említettem, e teljes egész faluhatárban kereshette táplálékát minden házi állat, mert az „élő földből”, vagy „marhaélő földből” vagy „élésből” senkit kizárni nem lehetett. Például nem foglalhatott le magának sem erdő- sem mező-darabkát senki, kivéve a szállás, a marhaállás kerített területét, melyen jószága éjszakázott vagy ahová alkalomadtán árvíz vagy hófergeteg elől menekült vagy telelt. Ennek megértéséhez néhány ma is használt szavunk régebbi jelentését is figyelembe kell vennünk.

Mező, az a földfelület, mely mezőgazdaságra, elsősorban ekés gabonatermelésre alkalmas. Azért fátlan, vagy igen kevés, egyes, elszórt fát nevel csak ez a tér, mert eredetileg keményfa erdőből irtották ki, szántóföldnek. Ahol a keményfa /ide érte a gyümölcsfákat is/ megél, csak az a föld alkalmas gabonatermesztésre. Pl. a puhafa jól állja azt az árasztást is, mely a keményfát néhány nap után kiöli. Az erdőből irtott szántóföldnek alkalmas területek korán megkapják erre utaló tulajdonnevüket: Mezőség - az erdélyi medence dimbes-dombos közepén. Mezőföld, Fejér megye keleti része. Mező- előtagos számos helységnév az Alföld ármentes északi részén: Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Mezőcsát stb. A mező tehát emberkézalkotta táj neve. Van mező szavunknak egy másik jelentése is, ez a mezőt borító fű és más alacsonynövésű, lágyszárú növénytársulás. „Térdig ér a gyönyörű mező”, - így mondja egy sárközi népdal. 1796-ban Ócsény panaszkodik, hogy az árvíz „a legelő mezőt haszontalanná tette.” „*Midőn a víz rajtunk uralkodik, ha külső mező földi uraságok határjaikban barmainknak legelő mezőt nagy áron nem bérelhetünk, az magunk földjén az éhség miatt és a nagy vizek miatt el kelletik vesznünk,*”-

írják a decsiek 1766-ban

... „...*milyen jó mező van a legelőben...akkor szeptemberben jönnek a jó őszi mezők...*”

—jegyeztem fel Ócsényben. (Andrásfalvy 1975. 394.) A mezővel összehasonlítva a rét annak ellenkezője. A rét is fátlan, sík tér, melyen csak itt-ott, magasabb részén nő fel puhafa, elsősorban fűzfélék és nyár, a rendszeres vízvetettség, illetve ártéri mivolta miatt. A rét helyén éppen ezért nem lehet szántóföldet kialakítani, benne úgynevezett édes fű sem terem. Durvább, vízkedvelő növénytakarásai azonban kitűnő téli legelőt biztosíthatnak a jószágnak. Az idézetek is sejtetik, hogy a rét önmagában nem tudja eltartani a jószágot. Árvíz idején, és ha lehet egyáltalán nyáron, az állatokat legelő erdőkbe, vagy mezőre kell kihajtani az ártérből. A juhokat például azért is, mert június végétől fellegelheti a réten a mételyt. Kutatásaink során többfelé találtunk ennek megfelelő helynévpárokat. Például Rétszilas a Sárvíz rétjében, Mezőszilas, nem messze ettől Keletre, már ármentes, emelkedett részén Fejér megyének. A rét régi nyelvünkben azt jelenti, amit ma mocsárnak nevezünk (Sárrét, Rétköz,) vagy lápnak, ami azt a mocsarat jelenti, melynek vízfelületén összefüggő növénytakaró lebeg, úszik (Ecsedi láp). Ez olvasható le a térképekről is. Árteres, vízmenti nagybirtokok területe mindig felnyúlik az árteret szegélyező magasabb szintekre is, hogy egyazon dominiumba tartozó falvak árvíz idején a birtoktesten belül maradvá menekíthették ki állataikat, és viszont, e birtoktestbe tartozó falvak lakói téli legelőkre az ártéri falvak határába hajthatták barmaikat. Így például Tolna megyében egymás alatt így foglalták egybe az árvízmentes szinteket az ártérivel a Szekszárdi, a Bátaszéki és a Bátai Apátság birtoktestei. A nyájak ártérből való nyári kihajtása, főként a mételyre érzékeny juhoké, fennmaradt a 20. század közepéig is több helyen. Így például a Mecsek erdők közti legelőire, a Hosszúhetényhez tartozó Hármashegy és Zengő oldalába még az 1930-as években is hajtottak mohácsi és drávamelléki juhnyájukat, természetesen bérletet fizetve.

Önmagában az alföldi sűrű településhálózat lehetetlenné tette azt a nagyméretű, pusztai állattartást, mely csak a 13. századtól kezd kialakulni az úgynevezett pusztásodás során és mai képét lényegében csak a török kiűzése után kapta meg. A magyar puszták és fogalma népünket Európa-szerte jellemző, irodalmi közhellyé emelkedett a 19. században. Petőfi Sándor alföldi pusztája visszhangzik Lenau és Nietzsche írásaiban, az Übermensch, a puszták korlátozhatatlan szabad fia, a betyár.

Legelő. Az a tér, melyen a háziállatok megkeresik élelmüket. E szó hallatára ma fátlan, füves tér nyílik ki lelki szemeink előtt, de ez is a legújabb kor képződménye. Mint fentebb érintettem, a falu határai közt, minden terület, - a szőlő és a beltelkek kivételével -, legelő. A szántóföld is csak a betakarítás befejezéséig volt tilossá téve a barmok számára. A kényszerű behordása után a tarló már a faluközösség minden állattartó gazdájának rendelkezésére állott, fel volt szabadítva a legeltetésre. Valószínű még a korai századokban a szántóföldeket 5-7 évig művelték folyamatosan, majd új földet irtottak az erdőből, és az eddig művelt földet pihentették, vagyis engedték hogy ott erdő keletkezzék újra. Valószínű az erdőnek, eredőnek kijelölt területet megkímélték egy ideig, nem legeltették, hiszen a friss facsemetéket a jószág minden fűnél szívesebben legelte le. A lombot egész Európában többre becsülték a fűnél, különösen téli

takarmányként. A fűszéna készítése csak a Karoling korban kezd elterjedni, de csak a 18-19. században kezdi kiszorítani Közép- és Nyugat Európában a téli lombtakarmányt, Észak-Európában pedig csak az elmúlt évtizedekben. Még ma is készítenek néhány helyen rendszeresen lombtakarmányt. Nyilvánvaló, nálunk is, ma már felbecsülhetetlen mértékben a lomb legelése és a lombtakarmány gyűjtése fontos része volt állattartásunknak.

A lomb kétféleképpen szolgál legelőül, illetve takarmányul. Először is a jószág maga tépi, rágja, legeli le a lombot a fáról, bokrokról és csemetékről, ahol csak elérheti. A kecskék fel is tudnak mászni a fákra, hihetetlen ügyességgel. Különösen a lovak, az erdei vadakhoz, szarvasokhoz és őzekhez hasonlóan, nagyon szeretik, igénylik is talán a fák kérgét. Legeltetett erdőkben, ha a fák ritkán is állnak, a marha szája magasságáig nincsen ág a fákban. Ezért a pásztor, hogy állatait jól tartsa, baltát visz magával és azzal csap le ágakat legkedvesebb állatainak. Ezért tiltják a községi és városi tanácsulási határozatok a pásztoroknak a balták hordozását az erdőben. Az apróerdős puszták emlegetése a rendszeresen nyesett erdőket sejteti, melyekben a marha szája alól kinőtt fák lombját vágják nyers-zöld eleségnek és télire való szárított lombtakarmánynak is. Ez az apróerdő lehet a német Niederwald. A sárköziek így emlegették még a 18. században: „apróerdős pusztáink nélkül nem élhetünk meg.” Az erdő ilyen ágavágásos haszonvételéről kevés adatunk van. Ugyanis már a középkorban, a vadtalajváltó földművelés számára elfogyott a szabad föld a lakosság gyors szaporodása miatt is a Kárpát-medencében, és kialakul a két-, majd háromnyomásos rendszer. Vagyis a földművelésre alkalmas földet egyik évben gabonával vetették be, a másik évben szántatlanul maradt és legeltették, vagyis nyomás lett. Sok adatunk van arra, hogy különösen a nem sík, hanem oldalas terepen, ott ahol a szintvonalakkal párhuzamosan szántottak, a kialakult szántatlan, meredek tereplépcsőben, ritkásan, fákat hagytak meg, amint ezt például Kalotaszegen még látni lehet, azután is, hogy az egykori szántóföldeket már nem használják, csak legeltetik. Ezek a fák elsősorban gyümölcsöt termők; vackor, vadalma, de lehet más is. Például az említett Kalotaszegen öreg hársfákat is találtam a szántók közt. Magyaregregyen, Baranyában, az öregek emlékezte szerint, amikor véglegesen kimérték a jobbágyfelszabadulás után a szántókat, az előjárók maguknak azokat a földeket szereztek meg, melyekben jóféle körték állottak. A kétnyomásos vagy háromnyomásos rendszerben tehát minden évben a szántók egyik fele, vagy harmada volt legelő, és benne megmaradtak a magas kort is megérő fák. A gabona betakarítása után a tarló is szabad volt minden legelő jószág számára. A tarlók „felszabadítását” a faluközösség előjárósága mindig meghirdette. A tarlókon, valószínű az akkori ökológiai helyzetben, igen értékes legelő nevelkedett még abban az esztendőben. *„Olyan tarlómező volt, kaszálni lehetett: sárkerep, vadmuhar, tarlóvirág félszárig ért”*. Ugyanígy később a kaszált réteket is felszabadították, amikor arról behordták a szénát. Sokfelé, például Mohács szigetén, az előjáróság megengedte, hogy az erdőben bizonyos mértékig, minden lakos tisztíthatott magának egy kaszáló rétet, s hogy a szénának szánt fűvet az erdőben legelő jószág el ne pusztítsa, rétyét körül is kerítette, árkolással és fűzfák ültetésével. Rétszabadításkor ezeket a kerítéseket meg kellett nyitnia, hogy bárki jószágá akadálytalanul legelhesse abban. Sarjút ugyanis az árteres vidékeken nem készítettek. Az így ültetett fűzfakerítést fűzesként emlegették, azt csontolni, vagyis ágait a jószágnak eleségül, vagy más célra, például kosarak kötésére, csak az azt ültetőnek, illetőleg utódjainak volt joga.

Fontosnak tartom hangsúlyozni azt, hogy Magyarországon is, mint egész Európában, a szántóföldnek alkalmas mezőt hét évenként újra osztották a faluközösség lakói közt, sokhelyütt egészen a 18. század elejéig is. A szántóföldnek alkalmas mezőt a föld minősége, égtáj szerinti dűlése vagy az egykori irtás ideje szerint, több dűlőre osztották fel. Minden dűlőben kapott minden igaerővel rendelkező gazdálkodó családfő művelésre földet. A földek dűlőbeli sorrendjét nyílvetéssel, vagyis sorshúzással döntötték el. A jobbágyföldek egykori szétagoltsága elsősorban erre vezethető vissza. A közösség igazságérzete nem engedte meg azt, hogy egyesek a jobb termőföldeket kisajátíthassák maguknak. Ugyanakkor minden gazdának az is érdeke volt, hogy minden esztendőben kapjon a nedvesebb, vagy a szárazabb földekből egyaránt, az elsőben szárazabb, a másodikban csapadékosabb esztendőben várható jobb termést. Így az évenként várható termés mennyisége is kiegyenlítettebb volt mindenki számára. Ez az igazságosságra, egyenlőségre való törekvés nyilvánult meg tehát a dűlők nagy számában. Elgondolkodtató az a tény, hogy a dűlők száma az első, részletesebb térképek megjelenése, a 19. század eleje óta állandóan fogyott. Csaknem felére csökkent egy század alatt, majd napjainkra még drasztikusabban megfogyott. Ott, ahol még a 20. század közepén 3-4 dűlő volt dűlőutakkal és azt szegélyező, háborítatlan növénytakaságokkal, hasznos fákkal és tuskés bokrokkal, „biotópokkal”, ma egybeszántott, óriási tábla van egynemű terménnyel elvetve, melyben zivatarok idején kialakuló vízfolyásoknak útját nem állja már semmi. A táj biodiverzitása sérül ezzel folyamatosan, növekszik az erózió, a megmaradt utakat nemegyszer járhatatlanságig feliszapolva. Ez az egyesek által versenyképesebbnek tartott nagyüzemi gazdálkodás árnyoldala, melynek veszteségei egyelőre nem az üzemeltetőt, hanem a társadalmat és a jövő nemzedékeit sújtják.

A régiségben meghatározott időközökben újraosztott, két vagy három nyomásban művelt, szántott és legeltetett mezővel szemben, melyen az öröklődő használati- majd tulajdonjog nálunk a 18. század elején, illetve az 1848-as jobbágyfelszabadítást követő elkülönözési perek lezártaival alakul ki, a közös használatban maradt, földművelésre alkalmatlan területeket nevezték nálunk sokáig élésnek, marhaélő földnek, legelőnek vagy egyszerűen erdőnek. Erdő szavunk jelentése tehát nagyot változott.

A mai erdő, a fatermelésre beállított és művelt erdő Európa-szerte csak a 18. században jelenik meg, és egyre terjed a hagyományos erdővel szemben. A korszerű erdőben közel azonos életkorú és fajtájú fák egymással versenyezve törnek felfelé, a fény felé. Az árnyékba került ágak nem fejlődnek, elszáradnak, a lombkorona fent szinte teljesen zár. Az erdész az optimális fa minőségéért és mennyiségéért tisztítja, megfelelően ritkítja ezt az erdőt, amíg el nem éri vágásérettségét. A fő haszonvétele az erdőnek az iparilag használható fatömeg, mellette eltörpül egyéb haszonvételek jelentősége, melyeket a fő haszonvétel érdekében korlátoznak, például a szarvasok és őzek számát. Az erdő egykori fő haszonvételét a legeltetés és gyümölcsészet jelentette, e mellett épületfát vágtak és száraz tűzifát, abroncsoknak, szerszámoknak, tartó edényeknek való nyersanyagot, világításra /foklának/ való fát, gyantát,

mézet, gombát, gubacsot gyűjtögettek benne. E régi erdő formáját, jellegét is az ember alakította ki, mégpedig elsősorban az állattartás érdekében. Állatok tartására pedig az az erdő a legalkalmasabb, melyben a fák nem sűrűn állnak egymás mellett, hanem ritkásan, hogy terebélyes, napfénnel körülvett lombot és minden esztendőben gyümölcsöt, vad és oltott fákon vackort, vadalmát, tölgy- és bükkmakkot, nemesített alma és körte fajták sorát, gesztenyét, mogyorót stb. teremjen. Európa-szerte éppen az állatok téli takarmányozására ősszel levágott és télen lerágott ágak szolgáltak elsősorban fűtésre. Középkori képeken a tüzelőfa ilyen csupasz, egy-két ujjnyi vastag ágak kötegeiben jelenik meg. A fűrészhasználat előtt vastag fatörzsek tüzelésre való felvágása, aprítása túlságosan sok emberi munkát igényelt, csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak ezt a fényűzést. A legelő erdő, vagy fás legelő, vagy ahogy azt az ormánysági nép is nevezte, a gyóta, tehát ritkás, felnőtt fákkal teli, a lombkorona nem zár, a nap körülsüti az egyes fákat és a fák közti fűvet is éri. A terület beárnyékoltsága 30-60 százalékosan talán a legideálisabb. A fák megakadályozzák vagy lényegesen csökkentik a szél szárító hatását, a könnyű árnyékban - ez Linné, a nagy botanikus kifejezése – jobban, egészségesebben nő a fű. A ritkás állás miatt a fák tövéig is besüthet a reggeli vagy esti nap sugara. Ezen a területen tehát a fű nem terem kevesebbet, és egy-egy fa termésének takarmányértéke többszörösen meghaladja a beárnyékolt fűfélékét. A fás legelőben számos madár, állat és rovar talál életteret, tehát nagyobb a biodiverzitása, mint a sűrű erdőé vagy fátlan mezőé. De ez a forma csak az ember állandó felügyelete és gondoskodásával alakulhat ki és maradhat fenn. Ha minden esztendőben, tavasszal nem tisztítanak ki azokat a tüskés bokrokat és gyomokat, melyeket a marha elkerül, néhány év alatt a legelő erdőt beborítanak ezek annyira, hogy nem maradnának legeltetésre alkalmas fűfelületek. Évtizedek múltával pedig kihalnának belőle a nagy, gyümölcsstermő fák is, ha nem gondoskodnának az emberek pótlásukról. Ez utóbbi úgy történt, hogy a tavaszi határkerüléskor, - a régiségben ez húsvét táján történt a falu ifjúságának bevonásával, amikor ünnepélyesen megújították a falu határát jelző földhányásokat, árkokat, megigazították a közutakat, az utakat, hidakat, kitisztították a forrásokat és a legelőket a tüskéktől, ott ahol egy fa hiányzott, ahol új fát akartak nevelni, egy kis darabon 3-4 négyzetméternyi területen, nem vágták ki a galagonyát, a csipkerózsát vagy a kökényt. E tüskés sűrűbe előbb utóbb a szél vagy egy madár behordott egy makkot, diót, gyümölcsmagot és a csemete a tüskék védelmében növekedni indult. Ha a csemetének nem lett volna ez a védelme, a legelő jószág megkereste volna, hiszen minden fűnél jobban szerette a jószág a gyenge fahajtást. Évek múltán, a tüskék közt kinőtt a marhák szája alól a csemete, azután saját árnyékával, de inkább az ember segítségével, kipusztította a felnevelő tüskéket a kiterbélyesedő fa. Ez a folyamat egy évtizednél is tovább tarthatott.

Nálunk, a Kárpát-medencében, ez a legelőerdő-forma volt a legelterjedtebb. Ma azonban már alig találjuk meg egy-két helyen, ugyancsak megritkult fákkal, vagy sűrű erdőbe kerülve csodálhatunk meg egy-egy, az erdőt képező faállománynál lényegesen öregebb, ősfát, mely egykori legelőerdőről tanúskodik. Az első esetre a böhönyi legelőerdő maradványa, Somogy megyében, az utóbbira pedig a Hévízről Zalaszántóra vezető út két oldalát kísérelő, vagy a Baranya megyei Hosszúhetény Zengő oldalában lévő erdeje lenne jó példa.

Lényegében tehát a szántóföldre alkalmas, ekével szántott, illetőleg a szőlő és a beltelkek területe kivételével, egy falu határának közös művelésben maradt része – erdő volt, vagy annak számított. Így erdőnek minősült később a kaszálónak irtott, a széna betakarításáig magán használatban maradt rét is, rétszabadítás után, és erdőnek minősült a kizárólagos magántulajdonba került területen lévő fa is. Ha pedig erdő, akkor köztulajdon, és a fára az egész közösségnek joga volt. Például egy szántóföldön vagy kaszáló rétben nőtt fa, köztulajdon, és annak termése ugyan a fát beoltó lehetett, de magát a fát nem vághatta ki magának. Az erdő legfőbb haszonvételét a legeltetés jelentette. A fáknak különböző értéke volt, a legeltetés szempontjából is. Már az ókori írók is rangsorolták a különböző fákat és hangsúlyozzák, hogy a legjobb legelő mellett is engedni kell az állatoknak azt, hogy a fák lombjából is ehessenek. (Cato, Columella, Horatius, Vergilius.) A Kr.e. harmadik évezredbeli Ur városban talált domborművön bakkecskék felágaskodva eszik a lombot egy takarmánylomb termelésére csontolt fáról. Ugyancsak Ur városában talált sírokban az asszonyok lombkoszorút viseltek különböző fák leveleiből, melyek közül a fűzet azonosítani is lehetett. Nem véletlen az sem, hogy a már említett tavaszi határkerülésből hazatérő legények zöld gallyakkal díszítették kedveseik kapuját Erdélyben és ugyancsak a húsvéti időből ismert a Dunántúlon az úgynevezett zöldágjárás, Erdélyben, Dél-Magyarországon a lombba öltöztetett emberalak vízzel való megöntözése, stb.

Tőlünk nyugatra és északra, ahol a lomblegeltetés és takarmányozás a 18. századig meghatározta az állattartást, és csak a 19. században szorult vissza a fűlegeléssel és szénás teletteléssel szemben, illetőleg a lombtakarmányozás Skandináviában még ma is él, a legelő-erdőnek egy másik formája élt és kis részben fenn is maradt máig, amit németül Laubanger-nak, svédül, norvégül lövang-nek, ange-nek neveznek. Itt is termő nagy fák és kisebb füves felületek vannak vegyesen, de van egy középső szint is, a bokroké, melyet rendszeresen nyесnek, visszavágnak a lombszéna készítéséhez. Ennek harmonikus szépségére a botanikus Linné is felfigyelt Gotland szigetén, ahol akkor azt még teljes virágzásában, általános használatában figyelhetett meg. Az angolpark ennek az emberformálta együttesnek a máig élő utódja nálunk, annak gazdasági hasznosítása nélkül.

Néhány szóval kitérnék itt a legeltetés, a pásztorkodás módjára, milyen volt az addig, amíg még a legelő erdőt járhatta a jószág. Ott, ahol ez a legelő erdő valami folytán tovább fennmaradt, ott még az emlékezések és sok 18. és 19. századi forrás alapján megrajzolható a pásztorkodás, az állatörzés hagyományos módja is. Ez a családi munkamegosztásban valósult meg, egy vagy több rokon család rábízta az egyik családhoz tartozó, vagy annak hiányában a család által felfogadott fiatalemberre, gyerekekre az őrzés gondját. Az őrzést megkönnyítette az, hogy a falka természetes egységet jelentett, tehát szaporodásra képes volt, és melyben az állatok nagy része egy vérből származott és egy-egy idősebb kanca, tehén, illetőleg kan vagy ürü vezetett. Egy ilyen falka neve volt a marháknál az ünöm, lovaknál a ménes, ha volt csődőre, ménje, a konda / konta= kandisznó, az előbbi példa logikája szerint ez lehetett volna a kondás, és nem a kondát őrző pásztor!/.

Berzsenyi Dániel írja erről, hogy a magyar fiúgyermeket, mihelyst elbírja a szűrt meg a tarisznyát, pásztorrá teszik, és attól kezdve az állatokkal van éjjel-nappal, kint az erdőben hál, hasonló korú és pásztorkodó társaival. Minden gondja a nyáj, a rábízott állatok jóltartása, és ennek érdekében lopat, vagyis tilos helyen, az uraság erdejében legeltet. Ha ezért megbüntetik, bezárják vagy megvesszőzik, a szülők kiengesztelik és megjutalmazzák. Egy hadi nemzet számára ez igen jó iskola, de a polgárosulás akadálya, hiszen a gyermek nem jár iskolába, mint a hasonló korú német gyarmatok gyermekei. Ezért e gyermekek legfőbb példaképe a „legerdeibb gavallér”, a betyár... (Berzsenyi 1956.).

A természetes falka ösztönösen összetart, megvédi magát minden idegennel szemben. A kancák és öregebb lovak közrefogták a csikókat és megvédték azokat a farkasok ellen is. Utazók megírják, hogy egy gulyához közeledve, a marhák megtámadták őket. A sertések is megvédték magukat farkasokkal és idegenekkel szemben. Természetesen ezeket a falkákat inkább csak szemmel tartani, irányítani kellett, nem a szó szoros értelmében, terelni. Az erdőben fák közt ez lehetetlen is lett volna. Az állatokat bizonyos helyektől kellett csak távol tartani, itatásra vezetni, vizet húzni a kutakból s a vezér állatokat megfelelő helyre csalogatni. Öreg pásztorok mesélték, hogy az erdőben makkoltatva időnként összehívták a falkát. Elfogtak egy malacot és megríkatták. Erre a hangra az egész falka rőfögve összefutott, de a kanász rögtön elengedte a malacot, mert vagy őt, vagy a malacot megtámadták volna. Rudolf trónörökös, Bréhm, a tudós kutatóval, amikor a Dráva-menti tölgyesekben járt, többször találkozott az ott makkoltató kanászokkal. Mindegyiknek éles baltája és lőfegyvere volt, de így is gyakran előfordult, hogy a felindult konda saját pásztorát ölte meg. Egy alsónyéki kanászember elmondta, hogy a rossz, harapóssá vált kutyákat kicsalták a disznófalkához és bedobták a sertések közé. Öt perc után szőre se maradt, - állította. Tehát ebben a kis falkás, családi külön legeltetésben nem igen lehetett számítani a kutyákra. Azokat régen inkább csak a juhászok alkalmazták, a farkasok ellen. Ezt a külön, vagy magány-legeltetést a 18. század második felében már királyi rendeletekkel megpróbálják betiltani és a faluközösségeket hivatásos pásztorok gondjaira bízott közös nyájak felállítására kényszeríteni.

Hogyan lett ebből, szerintem az egész országban egykor általánosan használt, művelt fás legelőből, erdei legelőből a már említett és a 16-18. századra különösen a Nagy Alföld képét, és hazánkat is jellemző, a fátlan alföldi síkok pusztai, szilaj állattartása?

Ennek eredője, létrehozója a magyar társadalom sajátos átalakulása, a pusztásodás volt. Ennek nevezzük azt a folyamatot, melyben a kis falvak népe elhagyta lakhelyét és nagyobb falvakba, mezővárosokba futott, tömörült. Ennek okai még vitatottak. Indító oka volt a tatárjárást megelőző kor feudális anarchiája, a nagyurak véres belharca, melyben a kisebb közösségek egyre védtelenebbnek és kiszolgáltatottabbnak bizonyultak. Ehhez járult és ezzel volt

kapcsolatos egyes földesuraknak járó szolgáltatások elviselhetetlen mértékű növelése is. Ezért a nagyobb biztonságot jelentettek a földesurakkal szemben nagyobb szabadságot kivívó és őrző mezővárosok. A tatárjárás meggyorsította ezt a folyamatot, hiszen a tatárok, nemcsak a hadjáratok során, hanem utána, az itt megülő harcosok zsákmányra éhesen sok falut raboltak ki, pusztítottak el véglegesen. A felhagyott falvak nemzedékeken át kiépített környezete, lakhelyek, szállások, szántók, szőlők és legelő erdők elpusztultak, helyüket a távoli mezővárosok és földesurak legeltetésre tudták csak használni. Természetesen azért, mert megindult a magyar gazdaság bekapcsolódása Európa kereskedelmébe, ellátásába, mégpedig éppen a nagyállattartásával, mert a marhák saját lábukon jutottak el nyugatra. Kereskedelmi utak nem voltak, csak marhahajtó csapások. A marhán kívül még talán a juhok valamint a bor és arany kivitele volt csak lehetséges. Az egykori falvak sokoldalúan kialakított kultúrtája egyre inkább csak marhalegelővé vált, ahol a korábbi szigorú, közösség-centrikus önkormányzat szabályozó és fékező ereje is megszűnt. A sok kis paraszti kisüzem helyébe néhány hatalmas és gazdag nagyüzemű, külterjes állattartása lépett. Ezzel a gazdag biodiverzitás is beszűkült. Az egyoldalúan túllegeltetett táj is pusztult, és valószínű ekkor elhanyagolt vízjárások is hozzájárultak a táj elmocsarasodásához, másrészt az erdőt vesztett felületek kiszáradásához. A török hódoltság kora mindezeket a változásokat elmélyítette, tovább fokozta. A folyamat megértéséhez itt ki kell térnem a régi vízhasználat és pusztulásának kérdésére is.

Az utóbbi évtizedek kutatásai során megismert hagyományos vízhasználat és ártéri gazdálkodás lényege az volt, hogy az ember nem próbálta megakadályozni a vizek kiáradását, hanem együttműködve a természettel, maga hasznára és a biodiverzitás növelésére fordította azt. A természetes folyóvizek megáradása során közvetlen partjaik mentében a hordalékkal elsáncolják magukat, övzátonyokat építenek. Amikor a folyómederben az esőzések vagy a hóolvadás következtében megnövekszik a víz, először e övzátonyok közt duzzad fel, majd hol itt, hol ott, ahol leggyengébbnek bizonyul ez a maga rakta töltés, kizúdul az alacsonyabb ártérre. A kitörő víz rombol, elmosza egy szakaszon az övzátonyt is. Apadáskor az ártérbe kijutott víz visszatérését a mederbe az övzátony megakadályozhatja, így a víz kint rekedt az elöntött vegetáción és azt kiölte. Az úgynevezett édesfű és keményfa csak néhány napi áradást tűr el, a savanyú füvek és puhafák tovább bírják a vizet, de egy idő után azok is elpusztulnak és átadják a helyüket a mocsári vegetációnak, nádnak, gyékénynek, hínárnak stb. Az ember nem várta meg azt, hogy az övzátonyok közt megduzzadt víz valahol, nem várt helyen kitörjön, hanem átvágta az övzátonyt és ahogy nőtt a víz, azt fokozatosan, csendesen kivezette az ártérbe. Az övzátony mesterséges átvágását foknak nevezte a magyar nyelv, ez a szó rokon a fakaszt igével. A fokot lehetőség szerint az ártéri szakasz legalacsonyabb pontján vájták, hogy a víz az árteret alulról tölthesse fel, és apadáskor ugyan azon a fokon a kiáradt vizet maradéktalanul vissza is vezethessék a folyómederbe. A közvetlen folyók övzátonyán nyitott fokokon kívül az ártér egymástól kisebb nagyobb emelkedésekkel elzárt medencéit, laposait, paléit további, néha több száz méter hosszúságot is meghaladó fokokkal, vagyis árkokkal, csatornákkal kötötték össze. Ezzel elkerülték a víz kintrekedését, megposhadását, és így a víz megöntözte és hordalékával is megtermékenyítette az árteret, anélkül hogy azt rombolta volna.. Mivel a Kárpát-medencében, a Duna és Tisza vízgyűjtőjében rendszerint tavasz végén, a nyár elején volt az áradás, az ívó halak és halivadékok az ártérben melegebb, táplálékban gazdagabb vizet találtak, ösztönyszerűen kiűsztak az árral. Amikor észrevették a víz apadását,

rögtön megindultak visszafelé a folyóba. A fokokat készítő emberek ekkor a fokokat elrekesztették úgy, hogy a víz és az apróbb halak visszajuthassanak a mederbe, de a nagyobb, hasznos méretű halak nem tudtak áthaladni a fából, ágakból készített rekeszek résein. Az évenként, de szeszélyesen, kiszámíthatatlan mértékben és időben megismétlődő árvizek tehát megöntözték az árteret, felfrissítették az ártéri medrek, elzárt holtágak vizét és halállományát, biztosították a talajvíz magasságát az ártéren kívüli részeken és igen nagy mennyiségű hal kifogását. Ennek az ártéri gazdálkodásnak volt köszönhető az ártéri felszín viszonylagos változatlansága, a különben csapadékszegény Alföld ártereinek öntözött, főként téli, tavaszi legeltetésre alkalmas volta, kedvezőbb légnedvessége, mikroklimája és hazánk Európa-szerte közmondásos halgazdagsága és gyümölcstermelése. Ezeket a mesterséges fokokat és csatornákat azonban állandóan karban kellett tartani, és tisztítani. Enélkül az ártér pár év alatt elvadult, használhatatlan mocsárrá változhatott. Az egykori vízgazdálkodás kutatása az ártereken kívüli, a folyóktól távolabb fekvő felszíneken is felfedezte az ember tervszerű, csatorna és halastó építési tevékenységét. Például az Erdélyi medence közepét alkotó Mezőségben a 18. században még mintegy hetven kisebb nagyobb halastó létezett, melyekből mára alig maradt egy tucatnyi a magyarság kiszorulásával, kipusztulásával. (A kérdés rövid összefoglalása Andrásfalvy 2000. 709-719.; Bellon 2000., Fodor 2001., Takács 2000.) Nyilvánvaló, hogy az Alföld pusztásodása során megszűntek a kis, folyómenti és ártéri falvak nagy része, és a háborús időkben elmaradt az ártér rendszeres gondozása, a fokok tisztítása, megújítása és ez hozzájárult a táj természeti pusztásodásához is. A török hódoltság után pedig, amikor az ország mezőgazdasági termelése és kereskedelme megerősödött és a gabonakivitel nagy lehetőséget biztosított a földesuraknak a meggazdagodásra, a Bécsi Udvar államérdekből szorgalmazta a vízrendezést, melynek elsődleges célja a gabona szállítására alkalmas vízi út biztosítása volt. Már a 18. század harmincas éveiben szabályozták a Szávát, majd elkészült a század közepére Krieger Sámuel nagyszabású terve. Ez biztosította volna a Szamos, a Maros, a Tisza, a Duna, a Balaton, a Zala és Mura csatornákkal való összeköttetését, úgy, hogy a Kolozsvárt megrakott uszályhajó Grácban köthetett volna ki. E tervből, szerencsénkre, csak részletek valósultak meg, hiszen a terv szerint a Balaton is csak egy szűk csatornává változott volna. Az óriási munkálatokhoz temérdek munkáskézre, robotra volt szüksége a kormánzatnak, ezért meg kellett szereznie a megyék, a törvényhatóságok beleegyezését. A magyar nemeseket, földesurakat arra bízta az Udvar, hogy ők is bekcsolódhatnak a jól jövedelmező gabona-kereskedelemben, mert a vízrendezések segítségével az árvízről megszabadított ártereken földet szerezhetnek maguknak a majorsági árutermelésre. Ugyanis a jobbágytelkekre felosztott szántókat nem vehették el jobbágyaiktól, azt a törvény szigorúan védte hazánkban, nekik így az eddig földművelésre nem fogott, közösen használt területekből volt csak lehetőségük majorsági, allodiális földet szerezniük, melynek egész termése az övüké lehetett. A jobbágyoktól csak tizedét kapta a termésből.

Már a 18. közepén sokfelé, elsősorban a nagyobb földbirtokos urak megkísérelték jövedelmeiket növelni. Felemelték a robotnapok számát, a kötelező „ajándékok” mennyiségét, teljesen kisajátították maguknak a halászat jogát és egyre nagyobb területet foglaltak le maguknak a jobbágyok közösen használt legelőikből, elsősorban az erdőkből. Különösen délen, a török időkben kevesebb adóval sújtott jobbágyok tiltakoztak, panaszlevelekkel ostromolták a megyéket és az uralkodót, kevés eredménnyel. Sokfelé az elkeseredett jobbágyok ellenálltak,

mint például a Festeticsek csurgói uradalmában, 1747-ben. A földesúr katonasággal fojtotta el a lázadást és a vezetőket Csurgó főterén lefejeztette. Itt is elsősorban az erdőért, az erdei legeltetés szabadságáért küzdöttek. Mária Terézia 1767-es úrbéri törvényéből azt szokták a történetírók kiemelni, hogy az véget vetett a jobbágyok mértéktelen önkényes kizsárolásának és törvényesen rendezte az úrbéri szolgáltatásokat. Kevesebb szó esett azonban arról, hogy ez a törvény alapot adott az eddig közösen, és elsősorban legeltetésre használt erdők és árterek kisajátítására, a földesúri magángazdaság, a majorsági gazdálkodás megteremtésére. Mégpedig úgy, hogy meghatározta, hány hold erdő, vagy ártéri legelő jár egy-egy falunak jobbágytelkenként. Ez a telek után járó erdő és legelő rész mértéke megyénként és uradalmanként is változott. Például, ha egy faluban összesen volt tíz jobbágytelek, akkor telkenként járt két hold erdő és két hold legelő, összesen tehát 20 hold erdő és 20 hold legelő a falunak, közös használatban. Ami ezen felül volt eddig közös használatban, azt a földesúr kisajátította magának. Különösen azok a jobbágyok jártak rosszul, akik nem szántó-vető gabonatermesztésből éltek, hanem a földművelésre alkalmatlan árterület és erdős hegyoldalak sokoldalú használatából, elsősorban állattartásból, halászatból, gyümölcsészetből, méhészetből, különféle, a határukban található, elsősorban faanyagok feldolgozásából, házi iparból. Például az Ormányság lakóinak alig termett meg a kenyérnek való gabonája a Dráva árterületéből kiemelkedő urmókon, vízmentes hátakon. Ők állattenyésztésből, lovak, marhák, sertések, ludak tartásából, halászatból, gyümölcsből, fakó szekerek készítéséből és eladásából éltek. Az elkülönözésnek nevezett úrbéri rendezés után, mivel kevés szántóföldjük arányában kevés területet kaptak abból a térből, amiből éppen eddig nemcsak megéltek, hanem aránylag jól, igényes szellemi és anyagi kultúrát is teremtve éltek, az ormányságiak kétségbeejtő helyzetbe kerültek. Az elkülönözés végrehajtása után szinte a falu végén ott volt a szigorúan őrzött kapu, mely a jobbágyok területétől elválasztotta a majorsági föld, a puszta területét, ahová be sem léphettek. Az ormánysági nép kapcsolata a természettel is megcsonkult ezzel, a biofilia sérült, melyről mostanában az ökológusok kimutatták, hogy az minden kultúrának fontos része, és ahol ez sérül, a társadalom stabilitása veszélybe kerül. Kis Gáza, az ormánysági Kákics lelkésze és e táj tudós, elkötelezett kutatója, anélkül, hogy ezt a fogalmat ismerte volna 1937-ben megjelent munkájában bebizonyította, hogy az elkülönözés volt az Ormányság öngyilkosságának, az egykézésnek az oka. A jobbágyoktól elvett legeltetésre használt területeken az erdőirtások és vízrendezések után sorra létesültek a földesúri majorságok. Nem véletlen, hogy az Esterházy hercegi uradalomnak a Sopron megyei Hanyságban szinte egy tagban volt több mint százezer holdja, mert ez a terület a rendezés előtt, több tucat jobbágyfalunak volt közös téli legelője és szénatermő rétje. Grassalkovich Antal, az ugyancsak mintaszerűen gazdálkodó gödöllői uradalmában 1771-ben is csak az összes szántónak és rétnak 5,8 százaléka volt majorsági kezelésben, a többi még a jobbágyok használatában. E század végére ez az arány megyénként eltérő mértékben, de radikálisan megváltozott. Pest vármegyében a szántók 46%-a, Zalában 21%-a került földesúri kezelésbe. A Győr, Sopron, Moson, valamint Csongrád megyében fennmaradt töredékes adatok átlaga 43,5 % allódiumot mutat. Az erdőknek ugyanazokban a megyékben több mint 90%-a, a rétnak 35-50%-a számított saját kezelésű földesúri földnek. (ifj. Barta 1996. 65.) Lényegében ezek a területek, erdők, ártéri rétek, legelők mind a jobbágyság állattartásának alapja, marha élő földje volt azelőtt. Mária Terézia erdővédelmi törvénye, amit büszkén emlegetünk Európa első, erdővédő törvényei között, a magyar parasztság erdei legeltetésének kitiltását jelentette. Ugyancsak büszkén emlegetjük második honfoglalásként az alföldi vízrendezéseket, melyekkel több százezer vízvetett földet és mocsarat tettünk szántásra alkalmassá, de ezzel nemcsak megindítottuk a

Nagyalföld kiszáradását, hanem az ártérből élő parasztságot nyomorítottuk meg a nagybirtok Európában egyedülálló uralmával és arányával és végzetesen létrehoztuk azt a társadalom-szerkezetet, melynek minden későbbi nyomorúságunkat köszönhetjük: a hárommillió koldus országát, a másfél millió kivándorlót, a nemzeti szolidaritás hiányát: Világost és Trianont, valamint 20. századi tragédiánkat is. Ahogy az úrbéri törvénnyel és a vízrendezésekkel megakadályoztuk a magyar parasztság polgárosodását és egy nemzet ügyét hordozó középréteg kialakulását, úgy fosztottuk meg 1872-ben hozott úgynevezett arányosítási törvénnyel a székelyeket havasaiktól. Itt is az „arányosítás” gyilkos elve érvényesült. Az kapott többet az eddig közös legeltetésre használt havasokból, akinek nagyobb birtoka volt lent a völgyekben. Így szorultak ki évszázadok óta háborítatlan birtokolt legelőikből és erdeikből a közsékelyek és kényszerültek kivándorlásra. Az első világháborúig mintegy félmillió székely hagyta el Erdélyt és menekült Romániába, Kanadába, Brazíliába és még ki tudja hová, elsősorban a Székelyföld keleti, jobbára katolikus népéből. A nyugati részben, Maros- Aranyos – és a Kükküllők mentéről, főként unitárius és református vidékeken, az ormánysági egykezéshez hasonló születéskorlátozás apasztotta a székelység lélekszámát vészesen. Ekkor veszítettük el Erdélyt. (Andrásfalvy 2004. 117-138.)

A legeltetés joga, módja, területe, a legeltető pásztorok társadalmi helyzetének vizsgálata tulajdonképpen felöleli az egész magyar nép sorsának történetét. Az az elv, melynek alapján az 1767-es úrbéri törvénnyel felosztották az eddig közösen használt erdőt és legelőt a jobbágyok és földesurak közt és létrehozta 1848 után a nagybirtokot a majorsági földekből, érvényesült később a parasztság körében is. A közösen használt legelőre a földbirtok nagysága után kapott egy-egy gazda jogot állatai kihajtására. Akinek nagyobb birtoka volt, többet, akinek kicsi, kevesebbet. A legelő- és erdő-közbirtokosságokban ezért mindig a több legelő-joggal rendelkező gazdagabbak voltak a vezetőik.

A megszűkült közös legelőkre már a legelő-társulat, közbirtokosság nyájaihoz hivatásos pásztorokat fogadott fel: külön a kijáró csordához, disznócsürhéhez, béklyós méneshöz, és külön a nyáron, vagy egész esztendőben távoli legelőkön tartott méneshöz, gulyához, juhnyájakhoz, makkra hajtott sertés-kondához. Kialakul a szegénységből a pásztor rend, pásztor nemzetségek, akiket a számadók, a közös nyájba vert jószágért felelősséget vállaló nagygazdák fogadtak fel, alkalmaztak. Egyéni, magánlegeltetésre legfeljebb a tarlókra, lekaszált rétekre kihajtott állatoknál került sor. Egyébként a közös pásztorok fogadását más a 18. század végén szigorúan elrendelték. A pásztortársadalom néprajzi vizsgálatának nagy irodalma van, bemutatása már nem fér ebbe a tanulmányba.

Irodalom

Andrásfalvy Bertalan

1975 A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében. Szekszárd.

2004 Hagyomány és környezet In: Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Szerk.: Andrásfalvy B, Domokos Mária, Nagy Ilona. Bp.

Berzsenyi Dániel

1956. Összes munkája. Budapest.

Ifj Barta János

1996 Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711-1790. In: Magyarország agrártörténete. Szerk.: Orosz István, Fűr Lajos, Romány Pál. Budapest. 33-80.

Bellon Tibor

2001 Együttélés a természettel. Ártéri gazdálkodás a Tosza völgyében. Belügyi Szemle. 3. 20-47.

Fodor Zoltán

2001 Az ártéri gazdálkodást tárgyaló elméletek. Agrártörténeti Szemle XLIII. 1-2. sz. 87-149.

Grynaeus András - Grynaeus Tamás

1999-2000 Kísérlet a középkori Kárpát-medencei növényföldrajz rekonstruálására. Botanikai Közlemények. 86-87. füzet. 67-76.

Bálint Mariann - Laszlovszky József - Romhányi Beatrix - Sabján Tibor - Takács Miklós

2003 Középkori falvak és határuk. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk.: Visy Zsolt, 383-388.

Takács Károly

2000 Árpádkori csatornarendszerek kutatásáról. In: Táj és történelem. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Bp.142-155.